

ΝΙΚΟΨ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΙΚΟΛΙΔΗΣ,
ΕΝΑΣ ΦΙΛΟΣ ΤΟΥ ΝΕΑΡΟΥ HEGEL*

“Όταν ό μαθητής και βιογράφος τοῦ Hegel (Stuttgart 1770 - Berlin 1831), ό γνωστός και για τή συμβολή του στην έρευνα τῶν προβλημάτων τῆς αίσθητικῆς με τήν περιώνυμη πραγματεία του *Aesthetik des Hässlichen*, Karl Rosenkranz (Magdeburg 1805 - Königsberg 1879)¹ θέλησε νά περιγράψει τὸ κλίμα τῆς όξείας αντιπαράθεσης ανάμεσα στὸν πατέρα Georg Ludwig Hegel (Stuttgart 1733 - Stuttgart 1799), τὸν ένθερμο, ὅπως τὸν χαρακτηρίζει, άριστοκράτη, και τὸν επίσης ένθερμο θαυμαστή τῶν ιδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης νεαρό άκόμη γιό του, πὸ «συνεπαρμένος άπό τὸ ρεῦμα τῆς εποχῆς του... δέν δίσταζε» νά τὸν προκαλεῖ «ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημείο» σέ «σφοδρότατες συζητήσεις»², τότε προσφεύγει στή μοναδική ὡς πρὸς τή σημασία της πηγὴ πληροφοριῶν για τις πεποιθήσεις τῶν πρώτων φίλων τοῦ μετέπειτα κορυφαίου έκφραστή τοῦ γερμανικοῦ ιδεαλισμοῦ-στὸ Stammbuch, ἕνα εἶδος ὑπομνηστικοῦ λευκώματος, πὸ ό Hegel συγκρότησε συλλέγοντας άφιερῶσεις φίλων του σέ λιτὰ φύλλα χαρτιοῦ άπό τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1791 ὡς τὸν Ἰα-

* Ἡ εργασία αὐτὴ δέν θά εἶχε γραφεῖ, άν ἡ συνάδελφος κ. Γεωργία Ἄποστολοπούλου δέν φρόντιζε ἐδῶ και πολλὰ χρόνια ὅχι μόνο νά με παροτρύνει νά άσχοληθῶ με τις σχέσεις Δημητρίου Νικολίδη και Hegel, άλλά και νά άναζητᾶ συνεχῶς στοιχεῖα για τήν ὄλη προβληματική, τὰ ὅποια μετὰ τήν άνεύρεσή τους εὐγενῶς μοῦ παραχωροῦσε. Ἡ ἴδια φρόντισε για τή φωτοτύπηση τῆς αὐτόγραφης άφιέρωσης τοῦ Νικολίδη στὸ ὑπομνηστικό λεύκωμα τοῦ Hegel καθὼς και για τήν άπόκτηση τῆς σχετικῆς με τή λειτουργία τῆς Hohen Carlsschule βιβλιογραφίας. Για ὅλα αὐτὰ τήν εὐχαριστῶ ιδιαίτερα και άπό τή θέση τούτη.

1. Για τὸν Rosenkranz, τή θέση του στην ιστορία τῆς φιλοσοφίας και τή συμβολή του ιδιαίτερα στην έρευνα τῶν προβλημάτων τῆς αίσθητικῆς πρβλ. κυρίως Werner Jung, *Schöner Schein der Hässlichkeit oder Hässlichkeit des schönen Scheins - Aesthetik und Geschichtsphilosophie im 19. Jahrhundert*, Frankfurt/M. 1987.

2. Πρβλ. Karl Rosenkranz, *Georg Wilhelm Friedrich Hegels Leben*, Berlin 1844 (φωτομηχανική άνατύπωση: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1963), σ. 33.

νουάριο τοῦ 1794¹: Παραθέτοντας κάποια σύντομα κείμενα με ἀδιαμφισβήτητα πολιτικὸ περιεχόμενο, πού ἀρκετοὶ φίλοι τοῦ νεαροῦ Hegel τοῦ εἶχαν ἀφιερώσει, ὁ Rosenkranz πέτυχε νὰ καταδείξει «σχεδὸν ὅλους τοὺς τόνους», πού, ὅπως παρατηρεῖ, «ὁ ἐνθουσιασμὸς γιὰ ἐκεῖνο τὸ γιγαντιαῖο γεγονὸς» - γιὰ τὴν Γαλλικὴ, δηλαδή, Ἐπανάσταση - «θὰ πρέπει νὰ ἀποσποῦσε ἀπὸ τοὺς νέους»². Διαβάζουμε στὴ σχετικὴ παράγραφο «'In tyrannos!' wüthet der eine mit Hutten, 'Tod dem Gesindel!' ruft ein anderer, 'Vive la liberté!' ein dritter, 'Vive Jean Jacques!' ein vierter, 'Et périsse a jamais l' affreuse politique, qui pretent sur les coers un pouvoir absolu!' ein fünfter, 'Vaterland und Freiheit!' ein sechster u.s.w.». Καὶ συμπληρώνει τὴ σειρά τῶν σύντομων κειμένων φίλων τοῦ Hegel μετὰ μίαν ἀκόμη ἀφιέρωση σημειώνοντας αὐτὴ τὴ φορὰ τόσο τὴν ἡμερομηνία γραφῆς τῆς ἔσο καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη τῆς: «Am 5. Oktober 1793 schrieb Billing von Colmar: 'S'il y avoit un gouvernement des anges, ils se gouverneroient démocratiquement.' Als Symbolum schrieb er hinzu: 'liberté raisonnée!'³ Στὴ δική μας γλώσσα: «'In tyrannos!' μαίνεται ὁ ἕνας μετὰ τὸν Hutten⁴; 'Θάνατος στὸν συρφετό!' φωνάζει κάποιος ἄλλος, 'Vive la liberté!' ἕνας τρίτος, 'Vive Jean Jacques!' ἕνας τέταρτος, 'Et périsse a jamais l'affreuse politique, qui prétent sur les coers un pouvoir absolu!' ἕνας πέμπτος, 'Πατρίδα καὶ ἐλευθερία!' ἕνας ἕκτος κ.λ.π. Στις 5 Ὀκτωβρίου 1793 ἔγραψε ὁ Billing ἀπὸ τὴν Colmar: 'S' il y avoit un gouvernement des anges, ils se gouverneroient démocratiquement.' Ὡς σύμβολο πρόσθεσε: 'liberté raisonnée!'³»

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐπιλέγοντας ὁ Rosenkranz κυρίως ἀφιέρωσεις μετὰ συνθηματικὸ χαρακτῆρα συνέθεσε, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ δική του ὀρολογία, τοὺς βασικοὺς «τόνους» τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν νέων τῆς γειτονικῆς μετὰ τὴ Γαλλία Βάδης - Βυρτεμβέργης ἀμέσως μετὰ τὸ 1789 σὲ ἓνα ἀρμονικὸ σύνολο, πού διαθλᾶ κατὰ τὸν ἐναργέστερο τρόπο τὸ ὅλο πνεῦμα τοῦ «γιγαντιαίου γεγονότος». Οἱ ἔννοιες τοῦ τυράννου καὶ τοῦ συρφετοῦ, ἐννοεῖται, τῆς ἀριστοκρατίας, πού ὀφείλουν νὰ ἐξαιρεθῶν, ἀντιπαρατί-

1. Πρβλ. ὅ.π., σ. 34. Γιὰ τὸ ὑπομνηστικὸ λεύκωμα, τὸ πρωτότυπο τοῦ ὁποῦ φηλάσσεται στὴν Πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκη τοῦ Tübingen, πρβλ. Friedhelm Nicolini (Hrsg.), *Briefe von und an Hegel*, Band IV, Teil I: *Dokumente und Materialien zur Biographie*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1977³, σσ. 133-164 (ἔκδοση τοῦ κειμένου τῶν ἀφιέρωσεων κατὰ χρονολογικὴ σειρά) καὶ σσ. 340-342 (σχόλια).

2. Πρβλ. Karl Rosenkranz, ὅ.π., σ. 33 κ.έ.

3. Ὅ.π., σ. 34.

4. Πρόκειται γιὰ τὸν πολέμιό τοῦ Πάπα τῆς Ρώμης λουθηριανὸ ἱππότη καὶ οὐμνιστὴ Ulrich von Hutten (Burg Steckelberg/Schlüchtern 1488 - Ufenau/Zürich 1523), γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὴ συνεργασία του στὶς *Epistolae obscurorum virorum* (1515-1517).

θενται πρὸς τὶς ἔννοιες πατρίδα καὶ ἐλευθερία, πού ὀφείλουν νὰ ἐπικρατήσουν, ἐνῶ ἡ ζητωκραυγὴ γιὰ τὸν Jean Jacques Rousseau (Γενεῶν 1712-Ermenonville/Paris 1778) - ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ προβολὴ τῆς δημοκρατίας ὡς ἐνὸς συστήματος ἀγγέλων ἀπὸ τὸν φοιτητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Tübingen André Billing (1775-;)¹ - εἶναι ἐνδεικτικὲς τῆς γενικῆς κατεύθυνσης, πρὸς τὴν ὁποία οἱ νεαροὶ βλαστοὶ τῆς τότε νοτιοδυτικῆς Γερμανίας ἤθελαν νὰ στρέψουν τὴν πολιτικὴ τῆς χώρας τους.

Ὁ Rosenkranz θὰ μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ ἐναρμονίσει στὴ σύνθεσή του καὶ τοὺς «τόνους» τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἄλλων νεαρῶν φίλων, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τοῦ Karl Heinrich Gros (1765-1840), πού ἔθεσε τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ὑπεράνω καὶ αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ², τοῦ Christian Philipp Friedrich Leutwein (1768-1838), πού ὕμνησε τὴν ἐλευθερία ὡς τὸν «ἀσημένιο χτύπο στὸ αὐτί», ὡς τὸ «φῶς τοῦ νοῦ», ὡς τὴν «ὑψηλὴ πτήση πρὸς τὴ σκέψη» καὶ ὡς τὸ «μεγάλο αἶσθημα τῆς καρδιάς»³, ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ Ferdinand Christoph Harpprecht (1770-1839), πού καλοῦσε τὸν Hegel νὰ τραγουδάει στὶς κακὲς του ἡμέρες τὸν ὕμνο τῆς ἐλευθερίας (das Freiheitslied)⁴. Ὁ περιορισμὸς τοῦ Rosenkranz στὶς ἀφιερώσεις ἐπὶ τὸ μόνο φίλων τοῦ Hegel ὑπακούει βέβαια στοὺς κανόνες τῆς οἰκονομίας τοῦ βιογραφικοῦ πονήματός του, πού γιὰ τὴν περιγραφή τῆς ὀξείας ἀντιπαράθεσης τοῦ ἀριστοκράτη πατέρα πρὸς τὸν ὀπαδὸ τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης γιό του ἴσως νὰ μὴν ἀπαιτοῦσαν παραθέματα ἀπὸ ἄλλες ἐγγραφές τοῦ ὑπομνηστικοῦ λευκώματος τοῦ τελευταίου. Ἐξάλλου, ὁ «τόνος», πού ἀκόμη καὶ σήμερα ἤχῃ ἀπὸ τὴν πρώτη μὴ συνθηματικοῦ χαρα-

1. Ἡ ἀφιέρωση τοῦ Billing (πρβλ. Friedhelm Nicolin, ὁ.π., σ. 158) ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στίχους, πού σὲ ἐλεύθερη ἀπόδοση στὴν ἐλληνικὴ ἔχουν ὡς ἐξῆς:

«Ἄν ὑπῆρξε κυβέρνησι τῶν ἀγγέλων,
θὰ ἔταν αὐτὴ κυβέρνησι δημοκρατικὴ.»

2. Πρβλ. Friedhelm Nicolin, ὁ.π., σ. 143: «Was schätzt man höher noch als Gold? Die Freiheit!»

3. Πρβλ. ὁ.π., σ. 155: «O Freiheit!
Silberton dem Ohre, Licht dem Verstande,
hoher Flug zum Denken
dem Herzen gross Gefühl!»

4. Πρβλ. ὁ.π., σ. 156: «Am guten Tage sei guter Dinge: und am bösen? - ja nun, da singe das Freiheitslied.» Ὁ Rosenkranz ἀγνοοῦσε, φαίνεται, τὶς ἀφιερώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Hegel σὲ ὑπομνηστικὰ λευκώματα δύο φίλων του, στὶς ὁποῖες ζητωκραύγαζε ὑπὲρ «ἐκείνου, πού πράττει τὸ δίκαιο καὶ μετὰ χώνει τὸ καπέλο τῆς γερμανικῆς ἐλευθερίας βαθεῖα μέχρι τὰ μάτια». Πρβλ. ὁ.π., σ. 166 καὶ 167:

«Es lebe, wer das Rechte tut,
und dann den deutschen Freiheitshut
recht tief ins Auge drückt».

κτήρα ἀφιέρωση, πού ἔγραψε ὁ πέμπτος φίλος τοῦ νεαροῦ Hegel, φαίνεται πῶς ἀποδίδει μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια τὴ γενικὴ διάθεση, πού διακατεῖχε τὴ σκέψη ὄλων ὄσων εἶχαν ἐνθουσιαστῆ ἀπὸ τὸ «γιγαντιαῖο γεγονός» τῶν ἡμερῶν τους καὶ πού γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἤλπιζαν καὶ ἀνέμεναν τὶς εὐεργετικὲς ἐπιπτώσεις του καὶ στὴ δική του ὁ καθένας τους πατρίδα.

Οἱ δύο στίχοι

«Κι ἄς χαθεῖ γιὰ πάντα ἡ ἄφρων πολιτικὴ
πού ἐπιβάλλει στὶς καρδιές μας ἐξουσία δεσποτικὴ»,

τούς ὁποίους ἔγραψε γαλλιστὶ σὲ φίλο χαρτιοῦ ὁ «καλός», ὅπως αὐτοχαρακτηρίζεται, φίλος τοῦ Hegel Δημήτριος Νικολίδης (Ζίτσα 1766 - Βελιγράδι 1798) στὶς 9 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1793¹ - πέντε περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν διὰ στραγγαλισμοῦ θανάτωσή του στὸ φρούριο τοῦ Βελιγράδιου - ἀποτυπώνουν σαφέστατα ὅ,τι ὅλοι τους εὐχονταν καὶ ἀναμφίβολα ἀνέμεναν νὰ ἀκολουθήσει, ὅταν θὰ γίνονταν πράξη τὰ ὅσα διακηρύσσονταν στὰ τέσσερα συχνὰ ἐπαναλαμβανόμενα στὴν ἱστορία τῶν λαῶν συνθήματα, πού ἀνέγραψαν οἱ τέσσερις ἀπὸ τοὺς ἐπτὰ φίλους στὸ Stammbuch τοῦ νεαροῦ Hegel. Μὲ ἄλλα λόγια: «Ὅταν θὰ ἐξέλειπαν οἱ τύραννοι καὶ θανατώνονταν ὁ «συρφετός» τῆς ἀριστοκρατίας τους, τότε -καὶ μόνον τότε- θὰ σήμαινε ἡ ὥρα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς πατρίδας τους ἀπὸ κάθε ἐξουσία δεσποτικὴ.

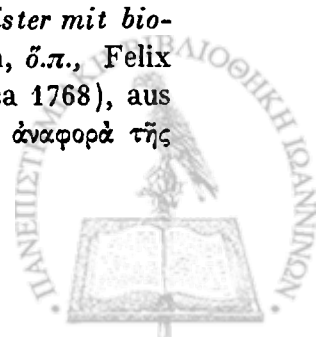
Αὐτὴ ἡ δεσποτικὴ ἐξουσία εὐχεταὶ ρητὰ καὶ κατηγορηματικὰ στοὺς δύο στίχους του νὰ χαθεῖ γιὰ πάντα ὁ φίλος τοῦ Hegel Νικολίδης, πού ἀπὸ τὸ ἔτος 1791 φοιτοῦσε στὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ τῆς διάσημης Ἀνώτατης Σχολῆς τοῦ Καρόλου (τῆς Hohen Carlsschule)², ἡ λειτουργία τῆς ὁποίας ἄρ-

1. Πρβλ. ὁ.π., σ. 160. Τὸ κείμενο τῶν δύο στίχων, πού πιθανὸν νὰ προέρχονται ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο σὲ μᾶς ποιῆμα ἢ θεατρικὸ ἔργο τῆς ἐποχῆς καὶ ἐδῶ ἀποδίδεται σὲ ἀκριβὴ μετάφραση, περιλαμβάνεται στὸ ἐκτενὲς παράθεμα ἀπὸ τὸν Rosenkranz. Τὸ κείμενο αὐτὸ συμπληρώνεται μὲ τὶς ἐνδείξεις (πρβλ. Friedhelm Nicolin, ὁ.π., σ. 160):

«ton bon ami
Demetr. Nicolides
Stuttgart de 9me 8bre
1793 -»

(Βλ. καὶ τὴ φωτοτυπία τοῦ πρωτοτύπου στὸ τέλος τοῦ κειμένου. Γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Νικολίδη πρβλ. κυρίως τὰ ὅσα καταγράφει ὁ Λεάνδρος Βρανούσης στὰ *Προλεγόμενά* του στὴν ἐπανεκδόση τῆς *Ἐφημερίδος* τῶν ἀδελφῶν Μαρκίδων Πούλιου ἀπὸ τὴ Σιάτιστα (τόμος 5ος, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1995, σσ. 855-859). Στὸ τέλος τῆς «παρέμβασής» του ὁ Βρανούσης συγγέει ἀσφαλῶς τὸν Hegel μὲ τὸν Johann Gottfried Herder (Mohrungen / Ostpreusen 1744 - Weimar 1803), τὸν ὁποῖο ὁ Νικολίδης, ὅσο γνωρίζουμε, δὲν συνάντησε ποτέ).

2. Τὴν πληροφορία γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ Νικολίδη στὴν Ἀνώτατη Σχολὴ τοῦ Καρόλου ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος (: *Nachträge zum Briefwechsel, Register mit biographischem Kommentar, Zeittafel*) τοῦ ἔργου τοῦ Friedhelm Nicolin, ὁ.π., Felix Meiner Verlag, Hamburg 1981³, σ. 240: «Nicolides, Demetrius (geb. ca 1768), aus Mazedonien, seit 1791 an der Hohen Karlsschule in Stuttgart.» (Ἡ ἀναφορὰ τῆς

χισε τὸ 1770 ὡς Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία καὶ τελειώσε τὸ 1794, ἕνα χρό-
νο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ μέντορά της Δούκα τῆς Βυρτεμβέργης καὶ τοῦ
Teck Karl Eugen (1728-1793), ὡς ἰσότιμο καθ' ὅλα μὲ τὰ γερμανικὰ
Πανεπιστήμια ἴδρυμα¹.

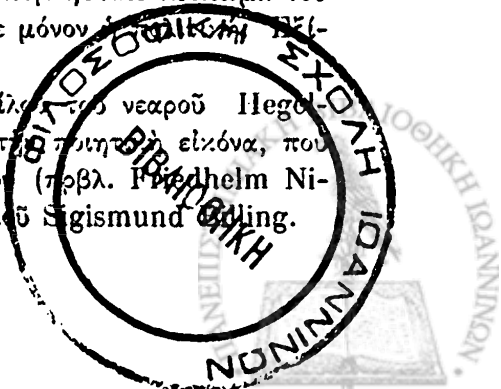
Ὅσο τιμητικὴ κι ἂν θεωρήσουμε τὴν παρεμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ, ὅπως
χωρὶς ἰδιαίτερες ἀντιρρήσεις θὰ σπεύδαμε ἐνδεχομένως νὰ τὸν ὀνομάσου-
με, «τόνου» - τοῦ μοναδικοῦ ἄλλωστε ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴ γραφίδα μὴ
γερμανόφωνου φίλου τοῦ νεαροῦ Hegel - σιὸ ἀρμονικὸ σύνολο, ποῦ συνέ-
θεσε ὁ Rosenkranz θέλοντας νὰ περιγράψει τὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν ἐνδιαφε-
ρομένων γιὰ τὴν πολιτικὴ νέων τῆς Βάδης - Βυρτεμβέργης λίγο μετὰ τὸ
1789², τόσο ἐπιφυλακτικοὶ ὀφείλουμε νὰ εἴμαστε ὡς πρὸς τὴν ἀκριβὴ θέ-
ση της καὶ τὴν πραγματικὴ ἀξιοποίησή της στὰ πλαίσια μιᾶς βιογραφίας.
Ἐξηγούμαστε: Ὁ Rosenkranz παρενέβαλε, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσου-
με, τοὺς δύο στίχους τοῦ Νικολίδη ὄχι ὡς τὴν ἑλληνικὴ συμμετοχὴ στὴ δι-
αμόρφωση τῶν πολιτικῶν διεργασιῶν μεταξὺ τῶν νέων τῆς νοτιοδυτικῆς
Γερμανίας ἀμέσως μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἀλλὰ ἀπλῶς καὶ μόνον
ὡς μία ἀπὸ τὶς πλείον εὐστοχες - ἂν ὄχι τὴν κατεξοχὴν εὐστοχη - ἀποτυ-
πώσεις τῶν διεργασιῶν αὐτῶν στὸ ὑπομνηστικὸ λεύκωμα τοῦ Hegel. Γι'
αὐτὸ καὶ δὲν σημειώνει τὸ ὄνομα τοῦ Νικολίδη, ὅπως δὲν σημειώνει καὶ τὰ
ὀνόματα τῶν πέντε ἀπὸ τοὺς ἕξι ἄλλους φίλους τοῦ Hegel, τῶν ὁποίων τὶς
ἀφιέρωσεις στὸ Stammbuch παραθέτει³.

Μὲ διαφορετικὴ διατύπωση: Οἱ πολιτικὲς ἀπόψεις τοῦ εἰκοσιεπτά-
χρονου τὸ 1793 Νικολίδη, ποῦ μὲ τόση ἐνάργεια μᾶς ἀποκαλύπτουν οἱ δύο
στίχοι του στὸ Stammbuch τοῦ εἰκοσιτριᾶχρονου τὸ ἴδιο ἔτος φίλου του,
διαθλοῦν πρῶτιστα τὸν γενικὸ ἐνθουσιασμὸ, ποῦ διακατεῖχε ὅσους νέους
τῆς τότε νοτιοδυτικῆς Γερμανίας διαδήλωναν μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο τὴν
Μακεδονίας ὡς τόπου γέννησης ἢ καταγωγῆς τοῦ Νικολίδη εἶναι προφανῶς λανθασμένη).
Τὸ ὅτι ὁ Νικολίδης θὰ πρέπει νὰ φοίτησε στὸ Ἰατρικὸ Τμῆμα τῆς Ἀνώτατης Σχολῆς τοῦ
Καρλόου τεκμαίρεται ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς Βιεννέζικης ἀστυνομίας, στὰ ὁποῖα
σημειώνεται ὅτι ἀσκούσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ στὴν πρωτεύουσα τῆς Αὐστρίας.
Πρβλ. Κωνσταντίνου Ἀμάντου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, ἔκδ. Βιβλιο-
πωλείου Ἰ.Ν. Σιδέρη, Ἀθήνα 1930 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση: Ἐπιστημονικὴ Ἐται-
ρεία Μελέτης «Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα», Ἀθήνα 1997), σ. 16/17, σ. 28/29, σ.
32/33, σ. 152/153 καὶ σ. 180/181.

1. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Σχολῆς αὐτῆς πρβλ. Robert Umland, *Geschichte der Ho-
hen Karlsschule in Stuttgart*, Stuttgart 1953.

2. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀφιέρωσεων στὸ ὑπομνηστικὸ λεύκωμα τοῦ
Hegel, κεντρικὴ θέση στὴ σκέψη τῶν νεαρῶν φίλων δὲν κατεῖχε μόνον ἡ φιλοσοφία
ἐντονα τοὺς ἀπασχολοῦσε ὁ ἔρωτας καὶ τὸ κρασί.

3. Γιατὶ ὁ Rosenkranz σημειώνει τὸ ὄνομα ἑνὸς μόνο φίλου τοῦ νεαροῦ Hegel -
τὸ ὄνομα τοῦ André Billing - παραμένει ἀγνωστο. Ἴσως γιὰ τὴν πρώτη εἰκόνα, ποῦ
ἀναδύεται ἀπὸ τοὺς δύο στίχους τῆς ἀφιέρωσης αὐτοῦ τοῦ φίλου (πρβλ. Ferdinand Ni-
colin, ὁ.π., σ. 158), ἴσως γιὰτὶ ὁ André ἦταν γιὸς τοῦ ἱστορικοῦ Sigismund Billing.

πίστη τους στις ιδέες τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι, σύμφωνα μὲ τις περιγραφές τοῦ Rosenkranz, οἱ διαδηλώσεις τῆς πίστης τους αὐτῆς δὲν περιορίστηκαν μόνο στὴν ἀναγραφή σύντομων ἀφιερώσεων μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο σὲ ὑπομνηστικά λευκώματα. Ὅπως ὁ ἴδιος βιογράφος τοῦ Hegel δὲν παραλείπει νὰ ἐπισημάνει, «ἓνα ἀπὸ τὰ κυρίαρχα στοιχεῖα... τῆς ζωηρότατης συντροφικῆς σχέσης» τῶν νεαρῶν φίλων ἦταν ἡ Ἐπανάστασις¹, στὸ ὄνομα τῆς ὁποίας ὄχι μόνον ἔστησαν, ὅπως φημιολογεῖται, τὸ δέντρο τῆς ἐλευθερίας στὶς παρυφές τῆς πόλης τοῦ Tübingen², στὴ Θεολογικὴ καὶ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς ὁποίας φοιτοῦσαν, ἀλλὰ δημιούργησαν καὶ ἓνα εἶδος κρυφῆς ἀπὸ κάθε ἐξουσιαστικῆς ἀρχῆς πολιτικῆς λέσχης, τὰ μέλη τῆς ὁποίας δὲν δίστασαν νὰ προβοῦν καὶ σὲ πράξεις, πού ἐπέσυραν βαρύτερες κατὰ τὸν νόμο ποινές³.

Τὸ ἴδιο ἐπαναστατικὸ πνεῦμα - ἴσως μάλιστα σὲ ἐντονότερη μορφή - ἐπικρατοῦσε σύμφωνα μὲ ὅλες τις ἐνδείξεις καὶ μεταξὺ τῶν νέων τῆς Στουτγάρδης, τῆς πλησιέστερης πρὸς τὴν ἐπαναστατημένη Γαλλία ἀπὸ ὅ,τι τὸ Tübingen πρωτεύουσας τῆς Βάδης-Βυρτεμβέργης, μὲ ἀδιαφιλονίκητο κέντρο προφανῶς τὴν ἐκεῖ Ἀνώτατη Σχολὴ τοῦ Καρόλου, στὸ Ἰατρικὸ Τμῆμα τῆς ὁποίας, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, φοιτοῦσε καὶ ὁ «Ἕλληνας καλὸς φίλος» τοῦ Hegel Νικολίδης. Ὅπως ἡ σύγχρονη ἔρευνα ἀποκάλυψε, στὴ Σχολὴ τοῦ Καρόλου βρῆκαν οἱ ιδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τόσο πρόσφορο ἔδαφος μεταξὺ τῶν φοιτητῶν καὶ ἐν μέρει μεταξὺ τῶν καθηγητῶν της, ὥστε ἡ ἐνασχόληση τῶν ἀρχῶν μὲ τις ὅποιες παρεκκλίσεις ἀπὸ τοὺς ὁρισμούς τους νὰ εἶναι σχεδὸν συνεχῆς⁴. Ἡ ἀφιξὴ τοῦ Νικολίδη στὴ Στουτγάρδη, πού θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ συμπίπτει μὲ τὴν ἐγγραφή του στὸ Ἰατρικὸ Τμῆμα τῆς Σχολῆς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἔτους 1791, δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ σημαδεύτηκε ἀπὸ τὰ γεγονότα, πού συνόδευσαν τὴν ἐκδίωξη ἀπὸ τὸ διδακτικὸ σῶμα τῆς Σχολῆς τοῦ καθηγητοῦ τῆς γαλλικῆς γλώσσας καὶ τῆς γαλλικῆς φιλολογίας Jean Charles de la Veaux (1749-1827)⁵ ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς δραστηριότητάς του: Ἀπολογούμενος ἀρ-

1. Πρβλ. Karl Rosenkranz, ὁ.π., σ. 32.

2. Πρβλ. ὁ.π., σ. 33.

3. Πρβλ. ὁ.π.

4. Πρβλ. τὸ συλλογικὸ ἔργο *Revolutionsbegeisterung an der Hohen Carlsschule - Ein Bericht von Axel Kuhn and Birgitta Gfrörer, Cornelia Hahn, Amadeus Hoffmann, Sonja Jira, Kai Kanz, Wilfried Kühner, Beatrice Lavarini, Friederike Neuser-Bastel, Tabea Nonnenmann, Otto Nübel, Barbara Picht, Susanne Stadler. Frommann-Holzboog-Verlag, Stuttgart - Bad Cannstatt 1989.*

5. Πρβλ. ὁ.π., σ. 152 κ.έ. Γιά τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του πρβλ. Hugh Gough, *Jean-Charles Laveaux (1749-1927) - A Political Biography*. Phil. Diss., Oxford 1974.

γότερα ενώπιον μιᾶς ἐπιτροπῆς τῶν Ἰακωβίνων γιὰ τὴ μακρὰ ἐκτὸς πατρίδας παραμονή του ὁ Laveaux ὄχι μόνον ὑπογράμμισε ὅτι ὑπηρέτησε τὴν Ἐπανάσταση κηρύσσοντας τὶς ἰδέες τῆς ἐπὶ ἕξι συναπτά χρόνια στοὺς τριακόσιους φοιτητὲς τῆς Ἀνώτατης Σχολῆς τοῦ Καρόλου καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους κατοίκους τῆς Στουτγάρδης, ἀλλὰ φανέρωσε καὶ πὼς κάποιοι ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς του τόλμησαν τὴ νύχτα πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἀναχώρησής του γιὰ τὴν Γαλλία νὰ τὸν ἀποχαιρετήσουν φωνάζοντας κάτω ἀπὸ τὰ παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ του πότε «Viva la liberté!», πότε «Vive la nation Française!» καὶ πότε «Vive Laveaux!»¹

Ὁ σπόρος, πὺ ὁ Laveaux ἔριξε στὴν πόλιν τῆς Στουτγάρδης ἀπὸ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου 1785 ὡς τὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1791², δὲν ἔμεινε ἀσφαλῶς χωρὶς καρπούς. Ἀδιάψευστες μαρτυρίες τῶν καρπῶν αὐτῶν μᾶς παρέχουν ἀρκετὲς ἀφιερώσεις τοῦ ὑπομνηστικοῦ λευκώματος τοῦ Hegel, πὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν πέννα νεαρῶν συμπατριωτῶν του καὶ πὺ ἔμμεσα ἢ ἄμεσα διαδηλώνουν τὶς δημοκρατικὲς πεποιθήσεις τῶν συγγραφέων τους. Σ' αὐτὲς ἀνήκουν ἄλλωστε οἱ τέσσερις ἀπὸ τὶς συνολικὰ ἑπτὰ ἀφιερώσεις, πὺ παρέθεσε στὸ βιογραφικὸ πόνημά του ὁ Rosenkranz: Οἱ κραυγὲς «In tyrannos!» τοῦ Gotthold Friedrich Stäudlin (1758-1796)³ καὶ «Tod dem Gesindel!» τοῦ Friedrich Adam Gross (1773-;)⁴, καθὼς καὶ ἡ προβολὴ τῆς δημοκρατίας ὡς ἐνὸς συστήματος ἀγγέλων ἀπὸ τὸν γνωστὸ μας Billing⁵ καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ Νικολίδη γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ τέλους κάθε δεσποτικῆς ἐξουσίας⁶. Ἀπὸ τὴ γραφίδα νεαρῶν φίλων τῆς Στουτγάρδης προέρχονται δύο ἀκόμη ἀφιερώσεις μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο: Ἡ θέση τῆς ἐλευθερίας ὑπεράνω τοῦ χρυσοῦ ἀπὸ τὸν Gros⁷ καὶ ἡ παρατήρηση πὼς «ἡ τέχνη νὰ σπάσουμε τὶς ἀλυσίδες, τῶν ὁποίων τὸ βάρος νιώθουμε, δὲν εἶναι συχνὰ ἴσο δύσκολη» ἀπὸ τὸν πρόωρα χαμένο ἐξάδελφο τοῦ Hegel Karl Friedrich Göriz (1774-1793)⁸.

1. Πρβλ. *Revolutionsbegeisterung an der Hohen Carlsschule*, ὁ.π., σ. 158.

2. Πρβλ. ὁ.π., σ. 152.

3. Πρβλ. Friedhelm Nicolin, Teil 1, ὁ.π., σ. 163. Ἡ ἀφιέρωση δὲν φέρει χρονολογία. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Rosenkranz (ὁ.π., σ. 41 κ.έ.), ὁ νομικός, ποιητὴς καὶ γνωστὸς γιὰ τὴν συμπάραστασή του στὸν Friedrich Hölderlin (Lauffen/Neckar 1777 - Tübingen 1843) Stäudlin, πὺ μετὰ τὸ 1793 ἔζησε ἀποτραβηγμένος γιὰ πολιτικούς λόγους στὸ Lahrg τοῦ Breisgau, ὑπῆρξε ὁ ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Hegel στὴ γενέτειρά του μετὰ τὸ τέλος τῶν Πανεπιστημιακῶν σπουδῶν του καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Βέρνη.

4. Πρβλ. Friedhelm Nicolin, ὁ.π., σ. 159. Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ φίλου αὐτοῦ πρβλ. τὸ εὑρετήριο προσώπων στὸν τελευταῖο τόμο τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Hegel (σ. 185).

5. Πρβλ. ὁ.π., (μέρος πρῶτο), σ. 158.

6. Πρβλ. ὁ.π., σ. 160.

7. Πρβλ. ὁ.π., σ. 143.

8. Πρβλ. ὁ.π., σ. 142.

Οι αφιερώσεις με πολιτικό περιεχόμενο στο ύπομνηστικό λεύκωμα του νεαρού Hegel, στις οποίες θα μπορούσε ένδεχομένως να προστεθεί και η δική του ανάλογη αφιέρωση στο αντίστοιχο λεύκωμα του φίλου του Christian Ludwig Hiller (1769-1817) τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἔτους 1793¹, δὲν ἀρκοῦν βέβαια γιὰ τὸν σχηματισμὸ μιᾶς πλήρους εἰκόνας τῶν ιδεολογικῶν διεργασιῶν, ποὺ ἀκολούθησαν τῇ Γαλλικῇ Ἐπανάστασιν κατὰ κύριο λόγο στὴν Ἀνώτατη Σχολὴ τοῦ Καρόλου, ἀλλὰ καὶ γενικὰ στὴν πόλιν τῆς Στουτγάρδης. Παρὰ τὴ μικρὴ σχετικὰ ἰσχύ τους γιὰ τὸν ἕκ μέρους μας σχηματισμὸ τῆς εἰκόνας, ποὺ θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ ἔχουμε ἀπὸ τὶς διεργασίες αὐτές, οἱ αφιερώσεις τῶν συγκεκριμένων φίλων δὲν παύουν, ὡστόσο, νὰ ἀποτελοῦν ἀδρές πινελιές στὸ ὄλο περίγραμμα, στὸ ὁποῖο ὀφείλουμε νὰ ἀναζητήσουμε τὶς ἀφετηρίες ἐν μέρει τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ φιλοσόφου Hegel καί, ἐνδεχομένως, ἐξ ὀλοκλήρου τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ ἀγωνιστῆ Νικολίδη².

Λεπτομέρειες γιὰ τὴν πρώτη γνωριμία καὶ τὴν ἐξέλιξή της σὲ φιλία τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν γνωρίζουμε. Ἀπὸ κάποια σκοπιὰ εἶναι πάντως ἐντυπωσιακὸ τὸ ὅτι ὁ Νικολίδης ἔγραψε τὴν ἀφιέρωσή του γιὰ τὸν «καλὸ φίλο» του στὶς 9 Ὀκτωβρίου 1793, δηλαδὴ τὴν παραμονὴ τῆς ἡμέρας ἀναχώρησης τοῦ Hegel γιὰ τὴ Βέρνη, ὅπου θὰ ἀναλάμβανε τὴ μόρφωση καὶ τὴν ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν τοῦ Ἑλβετοῦ ἀριστοκράτη Karl Friedrich von Steiger (1754-1841)³. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια χρονολογία φέρουν καὶ οἱ αφιερώσεις πέντε ἄλλων φίλων, στὶς τρεῖς ἐκ τῶν ὁποίων σημειώνεται μάλιστα πὼς γράφτηκαν νυχτερινές ὥρες: «Τὸ βράδυ πρὶν ἀπὸ τὸ ταξίδι σου γιὰ τὴ Βέρνη» γράφει ὁ Georg August Griesinger (1769-1845), «τὴ νύχτα» τῆς 9ης Ὀκτωβρίου συμπληρώνει τὸ σύνθημά του «Tod dem Gesindel» ὁ Gross, «τὴ νύχτα γύρω στὶς 12» ἀκριβολογεῖ ὁ Christoph Heinrich Pfaff (1773-1852)⁴.

1. Πρβλ. ὁ.π., σ. 167. Τὸ κείμενο τῆς ἀφιέρωσης τοῦ Hegel στὴ σ. 50, σημ. ἀρ. 4. Τὸ ἴδιο κείμενο ἀπαντᾶται καὶ στὸ ὑπομνηστικὸ λεύκωμα τοῦ Johann Christian Ehemann (1771-1849). Πρβλ. ὁ.π., σ. 166. Οἱ δύο ταυτόσημες αφιερώσεις φέρουν διαφορετικὲς χρονολογίες: «Tübingen, den 23. September 93» ἢ ἀφιέρωση στὸν Ehemann, «Stuttgart d - oct. 1793» ἢ ἀφιέρωση στὸν Hiller.

2. Οἱ ἀφετηρίες τοῦ Hegel ἀνάγονται καὶ στὸ ἀντίστοιχο περίγραμμα τοῦ Tübingen. Γιὰ τὶς ἀφετηρίες τοῦ Νικολίδη διατηροῦμε κάποιες ἐπιφυλάξεις - γι' αὐτὸ καὶ γράφουμε «ένδεχομένως» - ὡς ὅτου ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ἡ πορεία του ἀπὸ τὴ Ζίτσα στὴ Βιέννη.

3. Γιὰ τὸν Hegel ὡς οἰκοδιδάσκαλο στὴ Βέρνη πρβλ. Karl Rosenkranz, ὁ.π., σ. 41 κ.έ. καὶ σ. 45 κ.έ.

4. Πρβλ. Friedhelm Nicolin, ὁ.π., σ. 160: («Am Abend vor Deiner Abreise nach Bern»), σ. 159: («Stuttgart nachts») καὶ σ. 160: («Stuttgart, nachts um 12 Uhr»).

Ο όρισμός της νύχτας της 9ης προς τη 10η 'Οκτωβρίου 1793 ως χρόνου γραφής τριών από τις πέντε αφιερώσεις της ίδιας ημέρας - μιᾶς ὅπως-δήποτε σημαντικῆς για τὸν Hegel - δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς παρακινήσει στὴ διατύπωση μιᾶς παράτολμης - καθ' ὃ ἀναπόδεικτες ἀκόμη - ὑπόθεσης, πού θέλει τοὺς πέντε φίλους νὰ συμμετέχουν σὲ κάποια ἀποχαιρετιστήρια νυχτερινὴ ἑορτὴ ἢ ἔξοδο τὴν παραμονὴ τοῦ ζσητεμοῦ τοῦ Hegel στὴν Ἑλβετία. Τὸ μόνο πού θὰ προσέθετε ἢ ὄχι ἀπίθανη συμμετοχὴ τοῦ Νικολίδη σ' αὐτὴν τὴν ἑορτὴ ἢ ἔξοδο εἶναι, ἐννοεῖται, τὸ βάθος χρόνου τῆς γνωριμίας τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ συνακόλουθα ὁ ἀποκλεισμός τοῦ τυχαίου ἀπὸ τὴν ἀναγραφή τῶν δύο στίχων σὲ φύλλο χαρτιοῦ, πού ὁ Νικολίδης παρέδωσε στὸν «καλὸ φίλο» τοῦ Hegel. Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι κάποιος στενὸς δεσμός θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἀναπτυχθεῖ ἀνάμεσα στὸν Νικολίδη καὶ τὸν Hegel κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπισκέψεων τοῦ τελευταίου στὴ γενέτειρά του¹ καὶ μάλιστα στὸ σιμόνι τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, πού ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1789 ἐμφυσοῦσε στοὺς νέους τῆς Στουτγάρδης - μιᾶς πόλης πού τώρα χάρη στοὺς δύο στίχους τοῦ πιστοῦ συντρόφου τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ (Βελεστιῖνο 1757 - Βελιγράδι 1798) στὸ ὑπομνηστικὸ λεύκωμα τοῦ φίλου του ἀναδεικνύεται ὡς ἓνας ἀκόμη δίσυλος μετακένωσης πολιτικῶν ιδεῶν ἀπὸ τὴ Γαλλία στοὺς Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς καὶ μέσω αὐτῶν στὴ δουλωμένη πατρίδα τους.

Τὸ πού ὁ ἐνθουσιασμός τῶν δύο φίλων γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ὀδήγησε στὴ συνέχεια τὰ βήματά τους εἶναι, νομίζω, σ' ὅλους μας γνωστό: Τὸ ἔτος 1798, πού ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ἀφήνει τὴν τελευταία τῆς ζωῆς του πνοὴ στὸ φρούριο τοῦ Βελιγραδίου, ὁ ἄλλος ἐκδίδει στὴ Φρανκφούρτη ἀνώρυμα τὸ πρῶτο του βιβλίου. Τὸ ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι ἡ μετάφραση μιᾶς πραγματείας μὲ ἀντικείμενο τὴν ἐπίκαιρη τότε πολιτικὴ ζωὴ τοῦ Καντονίου πού ἐργαζόταν², δὲν μᾶς ἐκπλήσσει: Ὁ Hegel - κι αὐτὸ εἶναι ἐπίσης σὲ ὅλους μας γνωστό - δὲν ἔπαψε νὰ σκέπτεται πολιτικὰ ὡς τὴν τελευταία πνοὴ τῆς δικῆς του ζωῆς³. Ἄν ὡς τότε διατηροῦσε ζωντὰ στὴ θύμησή του

1. Ὡς πιθανὸς χρόνος γνωριμίας τῶν δύο νέων, ἐκτὸς ἀπὸ τις περιόδους τῶν διακοπῶν τοῦ Hegel, προβάλλει προπάντων τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 18 Φεβρουαρίου ὡς τις 6 Μαρτίου 1793 καθὼς καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ ἰδίου ἔτους, πού ὁ Hegel ἦταν στὴ Στουτγάρδη. Πρβλ. ὁ.π., σ. 44 καὶ σ. 48 καὶ τις ἀντίστοιχες σημειώσεις τοῦ ἐκδότη (σ. 295 καὶ σ. 297 κ. ἐ.).

2. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Jean Jacques Cart *Vertrauliche Briefe über das vormalige staatsrechtliche Verhältnis des Waadlandes (Pays de Vaud) zur Stadt Bern* (Frankfurt am Main, In der Jägerschen Buchhandlung 1798). Φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση ὑπὸ τὸν τίτλο Hegels erste Druckschrift καὶ μὲ ἓναν ἐπίλογο τοῦ Wolfgang Wieland: Verlag Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1970.

3. Πρβλ. τὴν «κλασικὴ» ὡς πρὸς αὐτὸ μελέτη τοῦ Joachim Ritter *Hegel und die französische Revolution*, Suhrkamp-Verlag, Frankfurt am Main 1965 (ἰδιαίτερα σ. 18 κ.ἐ.).

τή μορφή και τούς δύο στίχους τοῦ «καλοῦ» του "Ἑλληνα φίλου τῶν νεα-
νικῶν του χρόνων Νικολίδη, τὸν διὰ στραγγαλισμοῦ θάνατο τοῦ ὁποῦλου ἐν-
δεχομένως και νὰ μὴν πληροφορήθηκε ποτέ, παραμένει ἀσφαλῶς ἄγνωστο.
"Ἄλλωστε, γιὰ τὴν ἐρευνά μας δὲν ἔχει πλέον και τόσο σημασία.

*En regard de l'union d'affaires politiques
qui précède sur les deux autres affaires politiques
Non bon ami
Nikolaos le gme gbre Demet. Nicolides
1993*

